

## РЕЦЕНЗІЯ

професора кафедри управління та освітніх технологій Національного університету біоресурсів і природокористування України, доктора педагогічних наук, професора **ГРЕЧАНИК Наталії Ігорівни** на дисертацію **Ці Кунь** на тему: **«Формування у здобувачів освітнього ступеня «бакалавр» лідерських якостей засобами неформальної освіти»**, подану на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 011 «Освітні, педагогічні науки» галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка»

**Актуальність та доцільність дисертації.** Сучасний етап розвитку суспільства характеризується глибокими соціокультурними, економічними та освітніми трансформаціями, що супроводжуються зміною системи цінностей, моделей соціальної взаємодії та вимог до особистісного й професійного становлення молоді. В умовах зростання рівня невизначеності, цифровізації соціального простору та посилення ролі громадянської активності заклади вищої освіти покликані не лише забезпечувати фахову підготовку здобувачів, а й створювати умови для формування їхньої соціальної зрілості, ініціативності, відповідальності та здатності до конструктивного впливу на інших.

У цій площині особливої актуальності набуває проблема формування лідерських якостей у здобувачів освітнього ступеня «бакалавр», зокрема засобами неформальної освіти, яка розширює можливості особистісного розвитку студентів, сприяє формуванню їхньої активної життєвої позиції, комунікативної культури, ціннісних орієнтацій та готовності до прийняття відповідальних рішень у змінних соціальних умовах. Неформальна освіта, як гнучкий і динамічний освітній простір, дедалі частіше розглядається як важливий ресурс розвитку лідерського потенціалу студентської молоді.

Актуальність теми дисертаційного дослідження підсилюється виявленими дисертанткою суперечностями: між суспільною потребою в підготовці ініціативних, соціально відповідальних і лідерсько зорієнтованих фахівців та недостатньою сформованістю лідерських якостей у здобувачів освітнього ступеня «бакалавр»; між зростанням ролі неформальної освіти в розвитку особистості та недостатнім науково-методичним забезпеченням процесу формування лідерських якостей у її межах; між потенціалом сучасних інтерактивних, соціокультурних і гейміфікованих освітніх практик та обмеженим рівнем їх цілеспрямованого використання у вищій школі.

Отже, з огляду на потребу розв'язання окреслених суперечностей, а також наукову, соціальну та практичну значущість проблеми, тема поданої на рецензування дисертації «Формування у здобувачів освітнього ступеня «бакалавр» лідерських якостей засобами неформальної освіти» є актуальною, своєчасною та доцільною і не викликає сумнівів щодо її значущості для педагогічної науки загалом і освітньої практики зокрема.

**Сутність обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій.** Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації під час її виконання, забезпечується застосуванням цілісної методологічної системи, адекватної меті й завданням дослідження, специфіці його об'єкта та предмета. Дисертанткою логічно поєднано сучасні методологічні підходи (системний, особистісно-діяльнісний, компетентнісний, аксіологічний, соціокультурний, інтерактивно-технологічний, рефлексивний та гейміфікований), що дозволило всебічно розкрити процес формування лідерських якостей у здобувачів освітнього ступеня «бакалавр» засобами неформальної освіти.

Використаний у роботі комплекс теоретичних, емпіричних і статистичних методів дослідження є достатнім і методично виваженим, що забезпечило досягнення поставленої мети та реалізацію визначених завдань. Джерельна база дисертації характеризується достатньою кількістю сучасних вітчизняних і зарубіжних наукових праць, нормативно-правових документів та аналітичних матеріалів, що свідчить про належний рівень теоретичної підготовки здобувачки та обґрунтованість її наукових позицій.

Науковий апарат дисертації окреслено коректно: чітко визначено об'єкт і предмет дослідження, логічно сформульовано мету та завдання, що забезпечило внутрішню узгодженість роботи й переконливість представленої наукової новизни та практичної

значущості отриманих результатів. Запропоновані авторські дефініції, структурні моделі, а також критерії й показники сформованості лідерських якостей студентів мають належне теоретичне підґрунтя та логічно випливають зі здійсненого наукового аналізу.

Достовірність представлених до захисту провідних положень і висновків підтверджується теоретичною аргументованістю вихідних положень, їх експериментальною перевіркою в процесі педагогічного експерименту, застосуванням адекватних методів статистичної обробки результатів, системним аналізом отриманих даних, перевіркою обраних критеріїв і показників, а також достатньою апробацією результатів дослідження у наукових публікаціях та виступах на науково-практичних заходах.

**Структура, логіка та послідовність викладу дисертації.** Структура дисертації є обґрунтованою, логічною та відповідає меті й завданням дослідження. Робота складається з анотацій українською та англійською мовами, вступу, трьох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків. Така структура забезпечує цілісність наукового дослідження, послідовний перехід від теоретичного осмислення проблеми до експериментального обґрунтування отриманих результатів.

Анотації повною мірою відображають зміст дисертації, висвітлюють її ключові положення, наукову новизну та практичну значущість, що дає цілісне уявлення про логіку і результати проведеного дослідження. Логіка і послідовність викладу матеріалу в дисертації відповідає поставленим завданням та забезпечує внутрішню узгодженість усіх структурних компонентів роботи.

У вступі обґрунтовано вибір теми дослідження, визначено її актуальність, зазначено зв'язок роботи з науковими програмами, планами та тематикою наукових досліджень; чітко сформульовано мету і завдання дослідження, окреслено об'єкт і предмет, схарактеризовано методи дослідження; розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, наведено відомості щодо їх апробації, упровадження та кількості наукових публікацій, що в сукупності засвідчує належний науковий рівень дисертації.

У першому розділі «*Теоретичні засади формування у здобувачів освітнього ступеня «бакалавр» лідерських якостей*» здійснено ґрунтовний аналіз стану розробленості проблеми формування лідерських якостей у здобувачів освітнього ступеня «бакалавр» у педагогічній теорії та практиці. Дисертанткою систематизовано основні наукові підходи до осмислення феноменів лідера і лідерства, узагальнено вітчизняні та зарубіжні наукові позиції, що дозволило вибудувати цілісну теоретичну основу дослідження.

У розділі коректно охарактеризовано базові поняття дослідження, зокрема «лідер», «лідерство», «лідерські якості», та запропоновано їх авторське трактування з урахуванням сучасних соціально-педагогічних і психологічних підходів. Науково виваженим є розгляд лідерських якостей як інтегративного особистісного утворення, що поєднує ціннісно-світоглядні, цілеспрямовано-вольові, когнітивно-креативні, емоційно-комунікативні та особистісно-саморегуляційні компоненти.

Обґрунтованими видаються авторські визначення поняття «лідерські якості здобувачів освітнього ступеня «бакалавр» як інтегративної особистісної характеристики, що виявляється у здатності до відповідального прийняття рішень, ефективної міжособистісної взаємодії, прояву ініціативності, самостійності, етичності та рефлексивності в умовах соціальної взаємодії, а також поняття «формування лідерських якостей здобувачів освітнього ступеня «бакалавр» як цілеспрямованого, системного й педагогічно організованого процесу розвитку особистісних, когнітивних, комунікативних і ціннісно-мотиваційних характеристик у межах професійної підготовки та неформальної освітньої діяльності.

Загалом перший розділ дисертації відзначається теоретичною цілісністю, логічністю викладу та методологічною виваженістю й створює належне наукове підґрунтя для подальшого обґрунтування педагогічних умов і експериментальної частини дослідження.

У другому розділі «*Педагогічні засади формування у здобувачів освітнього ступеня «бакалавр» лідерських якостей засобами неформальної освіти*» розкрито цілі та завдання формування лідерських якостей у здобувачів освітнього ступеня «бакалавр», обґрунтовано методологічні та психолого-педагогічні умови реалізації цього процесу, а також представлено

авторське бачення організації формування лідерських якостей у просторі неформальної освіти.

У розділі систематизовано та науково обґрунтовано групи засобів неформальної освіти (інтерактивно-цифрові, імітаційно-гейміфіковані, соціокультурні, наставницько-рефлексивні), що розглядаються як ефективний інструментарій розвитку лідерських якостей студентської молоді. Привертає увагу логічна узгодженість визначених засобів із відповідними компонентами лідерських якостей, що забезпечує цілісність методичного підходу.

Заслугове схвалення запропонований комплекс педагогічних форм організації діяльності в межах неформальної освіти, зокрема інтерактивні онлайн-зустрічі, тренінги, воркшопи, рольові та ділові ігри, кейс-методи, симуляції, соціокультурні заходи, командні проєкти, менторські сесії та рефлексивні обговорення, які сприяють активізації пізнавальної, комунікативної та ціннісно-мотиваційної сфер особистості здобувачів освіти.

У роботі також представлено різноманітні педагогічні технології (інтерактивні, проєктно-орієнтовані, гейміфіковані, соціокультурні, цифрові та рефлексивні), а також окреслено систему методів формування лідерських якостей, що охоплює стимулювання ініціативності та відповідальності, розвиток критичного й прогностичного мислення, активізацію мотиваційно-ціннісних орієнтацій, удосконалення комунікативної взаємодії та формування навичок саморегуляції й рефлексії. Кожна із запропонованих груп методів логічно співвідноситься з відповідними компонентами лідерських якостей.

Загалом другий розділ дисертації характеризується методичною цілісністю, практичною спрямованістю та внутрішньою узгодженістю викладеного матеріалу, що створює надійне підґрунтя для подальшої експериментальної перевірки ефективності запропонованих педагогічних умов.

У третьому розділі *«Емпіричне дослідження формування у здобувачів освітнього ступеня «бакалавр» лідерських якостей засобами неформальної освіти»* представлено методика організації та результати пілотного й основного педагогічного експерименту, спрямованого на перевірку ефективності обґрунтованих педагогічних умов формування лідерських якостей студентів.

Вагомим здобутком роботи є чітко вибудована логіка експериментального дослідження, що охоплює визначення вибірки, розроблення критеріїв, показників і рівнів сформованості лідерських якостей, а також добір адекватного психодіагностичного інструментарію. Авторка обґрунтовано застосувала багаторівневу стратифіковану рандомізацію, що забезпечило репрезентативність експериментальної та контрольної груп, а також залучила до дослідження здобувачів різних спеціальностей з кількох закладів вищої освіти, що підвищує достовірність і узагальнюваність отриманих результатів.

Особливої уваги заслугове розроблений і впроваджений авторський освітній простір неформальної освіти у форматі онлайн-клубу «LeaderVibe», який став інтегративною платформою реалізації визначених педагогічних умов. У межах формувального етапу експерименту застосовано комплекс сучасних засобів і форм неформальної освіти, зокрема інтерактивно-цифрові, імітаційно-гейміфіковані, соціокультурні та наставницько-рефлексивні практики, що органічно поєднували групову й індивідуальну діяльність студентів, рефлексію, командну взаємодію та моделювання реальних лідерських ситуацій.

Результати констатувального етапу засвідчили переважання помірного рівня сформованості лідерських якостей у студентів експериментальної й контрольної груп, що обґрунтувало доцільність упровадження формувального впливу. За підсумками контрольного етапу педагогічного експерименту виявлено суттєво позитивну динаміку зростання рівнів сформованості лідерських якостей у здобувачів експериментальної групи порівняно з контрольною. Зокрема, частка студентів із високим рівнем лідерських якостей в експериментальній групі зросла більш ніж удвічі, тоді як у контрольній групі зафіксовано значно менш виражені зміни, що свідчить про ефективність запропонованих педагогічних умов.

Статистична обробка експериментальних даних із використанням  $\lambda$ -критерію Колмогорова-Смирнова підтвердила наявність статистично значущих відмінностей

між експериментальною та контрольною групами за всіма визначеними критеріями. Отримані результати переконливо доводять ефективність і доцільність упровадження педагогічних умов формування у здобувачів освітнього ступеня «бакалавр» лідерських якостей засобами неформальної освіти.

Загальні висновки дисертаційного дослідження логічно узагальнюють теоретичні й експериментальні результати, повною мірою відповідають поставленій меті та завданням роботи й підтверджують обґрунтованість висунутої гіпотези. Дисертація є завершеною, самостійною науковою кваліфікаційною працею, що має наукову новизну, теоретичну й практичну значущість, а її результати можуть бути використані в освітній практиці закладів вищої освіти.

**Значення одержаних результатів для науки й практики та рекомендації щодо їх можливого використання.** Не викликає сумніву наукова новизна дисертаційного дослідження Ці Кунь, яка полягає в тому, що:

*вперше:* теоретично обґрунтовано й експериментально перевірено педагогічні умови формування у здобувачів освітнього ступеня «бакалавр» лідерських якостей засобами неформальної освіти; розроблено й апробовано авторську модель організації неформального освітнього простору (онлайн-клуб «LeaderVibe») як інтегративну платформу формування лідерських якостей; визначено та системно охарактеризовано структуру лідерських якостей здобувачів освітнього ступеня «бакалавр» у єдності ціннісно-світоглядного, цілеспрямованого, когнітивно-креативного, емоційно-комунікативного та особистісно-саморегуляційного компонентів; виокремлено й обґрунтовано групи засобів неформальної освіти (інтерактивно-цифрові, імітаційно-гейміфіковані, соціокультурні, наставницько-рефлексивні), ефективні для формування лідерських якостей у студентської молоді; розроблено критерії, показники та рівні сформованості лідерських якостей здобувачів освітнього ступеня «бакалавр» і відповідний діагностичний інструментарій;

*уточнено та вдосконалено:* сутнісні характеристики понять «лідер», «лідерство», «лідерські якості здобувачів освітнього ступеня «бакалавр», «формування лідерських якостей здобувачів освітнього ступеня «бакалавр», що сприяє концептуальній упорядкованості наукового дискурсу з проблеми; уявлення про зміст і механізми формування лідерських якостей у поєднанні формальної та неформальної освіти в закладах вищої освіти;

*подальшого розвитку набули:* наукові уявлення про методологічні підходи до формування лідерських якостей (системний, особистісно-діяльнісний, компетентнісний, аксіологічний, акмеологічний, інтерактивно-технологічний, рефлексивний, соціокультурний, гейміфікований) у контексті неформальної освіти; теоретичні положення щодо ролі неформальної освіти у розвитку особистісного й лідерського потенціалу студентів; наукові підходи до інтеграції цифрових, гейміфікованих та наставницько-рефлексивних практик у процес формування лідерських якостей.

Відзначимо практичне значення дослідження, яке полягає в можливості використання: розроблених педагогічних умов і моделі формування лідерських якостей у діяльності закладів вищої освіти; авторського освітнього простору (онлайн-клубу «LeaderVibe») у позааудиторній, виховній та проєктній роботі зі студентами; діагностичного інструментарію для оцінювання рівня сформованості лідерських якостей здобувачів освіти; результатів дослідження у процесі вдосконалення освітніх програм, тренінгів, факультативних курсів, майстер-класів і програм розвитку лідерського потенціалу студентської молоді. Матеріали дисертації можуть бути використані в освітній практиці закладів вищої освіти, у системі підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників, а також у подальших наукових дослідженнях проблем лідерства та розвитку особистості студентів.

**Повнота викладення матеріалів дисертації у працях, опублікованих авторкою.** Заслугує схвалення повнота та системність висвітлення основних результатів дисертаційного дослідження у наукових публікаціях здобувачки. Матеріали дисертації апробовано й оприлюднено у 11 наукових публікаціях, з яких 4 статті у наукових виданнях, включених до Переліку наукових фахових видань України, 7 тез наукових доповідей.

У публікаціях послідовно відображено ключові положення дисертаційного дослідження, зокрема: теоретичні засади осмислення феноменів лідерства та лідерських

якостей; авторське трактування змісту і структури лідерських якостей здобувачів освітнього ступеня «бакалавр»; обґрунтування педагогічного потенціалу неформальної освіти; результати емпіричного дослідження й апробації педагогічних умов формування лідерських якостей студентської молоді.

Зміст публікацій корелює з логікою дисертації, відповідає її меті та завданням, відзначається науковою коректністю й достатнім рівнем узагальнення результатів, що свідчить про достатню апробацію та належний рівень оприлюднення основних положень дисертації.

**Висновки та пропозиції, що викликають певні сумніви, зауваження або вказують на окремі суперечності та можуть слугувати підґрунтям дискусії під час захисту дисертації.** Водночас, не дивлячись на відзначені досягнення, дисертація Ці Кунь не позбавлена певних недоліків та дискусійних положень, тому дозволимо висловити деякі зауваження та побажання:

– з огляду на вимоги академічної доброчесності доцільно було б конкретизувати авторський внесок здобувачки у публікаціях, виконаних у співавторстві, що дозволило б чіткіше відобразити особистий науковий доробок авторки дисертації;

– звертає увагу певна некоректність у поданні допоміжних структурних елементів дисертації, зокрема в порядку розміщення анотацій та переліку публікацій здобувача, а також у включенні розділу «References», що фактично дублює вже наведений список публікацій, у зв'язку з чим його подання видається необов'язковим;

– у частині представлення наукового апарату дослідження варто було б уточнити послідовність подання його складників, зокрема доцільним виглядає спочатку формулювання мети дослідження, на основі якої визначаються завдання, а далі – об'єкт і предмет дослідження, що сприяло б більш логічному та послідовному представленню наукового апарату;

– у формулюванні завдань дослідження не відображено окремого завдання, спрямованого на визначення критеріїв, показників і рівнів сформованості досліджуваної якості, що становлять діагностичний апарат дослідження, у зв'язку з чим доцільним видається його відповідне уточнення в структурі завдань;

– у третьому розділі в назві підпункту 3.1.4 доцільно було б відобразити також показники, оскільки разом із критеріями та рівнями вони становлять діагностичний інструментарій оцінювання сформованості досліджуваної якості та представлені у змісті відповідного параграфа;

– у теоретичному розділі дисертації подано ґрунтовний і розлогий аналіз підходів до трактування феноменів лідерства та лідерських якостей, однак місцями спостерігається надмірна деталізація окремих концепцій, що дещо ускладнює сприйняття авторської позиції та логіку переходу до власних узагальнень.

Проте, зазначені зауваження мають рекомендаційний і дискусійний характер, не знижують загальної наукової цінності дисертації.

**Загальний висновок.** Дисертація відповідає вимогам наказу Міністерства освіти і науки України № 40 від 12 січня 2017 року «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» і Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12 січня 2022 року, а її авторка Ці Кунь заслуговує на присудження ступеня доктора філософії зі спеціальності 011 «Освітні, педагогічні науки» галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка».

**Рецензент професор кафедри управління та освітніх технологій Національного університету біоресурсів і природокористування України, доктор педагогічних наук, професор Наталія ГРЕЧАНИК**